

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

Om naturuppfattning och naturskildring i grekisk litteratur

Av JONAS PALM

Grekernas ord »fysis» kan man ju i regel översätta med »natur». Men den nyans av begreppet natur, som ligger i vår sammansättning naturkänsla eller naturskildring eller i frasen »nu är det som vackrast i naturen», finns inte i »fysis»; detta ord betyder som bekant »ursprunglig beskaffenhet, anlag, den formande principen i allt som är». Den närmaste motsvarigheten på grekiska till vårt moderna, normala bruk av »natur» har jag sett i ett epigram:¹ »en agrois fysios charis» — »på landet är naturens behag». Men också här kan »fysis» fattas rätt abstrakt; snarare är det då »agroï» — »landet, icke-staden», som svarar mot vårt »natur».

Skall man nu tolka detta semantiska förhållande så, att vi skulle ha sinne för det som vi i dagligt tal sammanfattningsvis kalla »naturen», dvs. det celesta, terrestra och maritima sceneriet med vad det rymmer, medan däremot grekerna skulle ha saknat det sinnet och sålunda också det sammanfattande ordet? Att döma av den filologiska litteraturens allmänna bild av grekerna i deras relation till »naturen», skulle det kunna förefalla rimligt att besvara frågan med ett ja.² Att grekerna i sin naturuppfattning skilt sig från oss är en gängse uppfattning. Och när man går som längst, menar man att de, åtminstone före Euripides, inte hade någon nämnvärd känsla för naturen.³ Men en så utrerad mening kan givetvis lätt vederläggas. Det har många gånger sagts, att redan grekernas förmåga att, som vi tycker, rätt placera sina tempel och heliga platser i landskapet vittnar om en fin känsla för dettas egenskaper. Och om man tycker att en sådan bedömning är för subjektiv

¹ Anth. Pal. IX 360.

² För litteratur till temat hänvisas i första hand till Bernerts art. Naturgefühl i Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der class. Altertumswissensch., Bd. 16, sp. 1811-1863. Artikelns eg. värde ligger i litteraturhänvisningarna; värderingarna är ofta otillfredsställande. — Till materialet mera begränsad men av högre kvalitet är G. Schönbeck, Der Locus amoenus von Homer bis Horaz, akad. avh. Heidelberg 1962. — Fortfarande nyttig är A. Biese, Die Entwicklung des Naturgefühls bei den Griechen und Römern, I. Teil, Kiel 1882.

³ Ett svenskt exempel kan duga: C. Lindskog, Euripides (1928), s. 56: »Antikens

folk ha aldrig haft samma fint uppövade sinne för naturen som de moderna; i varje händelse dröjde det mycket länge, innan deras naturkänsla tog sig uttryck i litteraturen. Hos Homeros finna vi ännu knappast några spår av naturstämning, och även hos Aiskylos leta vi fåfängt därefter. Däremot ha såväl Sofokles som Euripides visat sig äga ett fint sinne för naturen.» — En långt mera positiv uppfattning företräder G. Rudberg i Zum hellenischen Frühlings- und Sommergedicht i Symbolae Osloenses 10 (1932). — Nykter, träffande och balanserad är den bild av grekisk naturuppfattning som ges av F. Dornseiff i hans Pindars Stil (1921), s. 47 ff.

för att bygga på, må man blott erinra sig hur mycket av naturanspelningar och naturskildringar som den antika grekiska litteraturen faktiskt rymmer. De homeriska liknelserna är ett rikt album med bilder ur naturen: olika landskap under olika årstider, olika djur i olika situationer. Hesiodos ger oss bondens syn på naturens både fagrare och fulare ansikten. I lyriken spelar naturbilden en viktig roll; det räcker att erinra om Alkmans dikt som börjar »Bergen sover. Nu sover krön och dal, höga stup och djupa klyftor» och som slutar »Med vida vingarna slutna slumrar fåglarnas folk», om Ibykos vårdikt och om Sapphos landskap med månsken, dagg och blomdoft. I dramat, både i tragedien och i komedien, möter åtskilliga naturbilder, varav några av stor berömmelse, såsom körsången i början av Oidipus på Kolonos. Det är i själva verket märkligt, att just dramat rymmer så mycket av landskapsskildringar, förvånande mycket om man jämför med senare tiders dramatik. Det synes vittna om att greken var långt ifrån okänslig för det landskap, som var scenen för både hans egen verklighet och dramats myt.

Att den hellenistiska poesien bjuder på många och med känsla utförda naturbilder är något som ofta framhålls. Åtskilliga passager i Apollonios Rhodios Argonautika kunde nämnas vid sidan av Theokritos idyller, som har sin givna plats i detta sammanhang, liksom ett stort antal av de hellenistiska och senare epigrammen. Ur den senantika litteraturen är väl naturbilderna i Longos roman om Dafnis och Chloe de mest kända.

Så när som på romanen hör den litteratur med naturbilder, som jag nämnt, till poesien. Faktiskt kan vi fram till kejsartiden knappast finna någon prosa med naturskildringar. Möjligen har detta varit *en* orsak till att man funnit grekerna olika oss; i vår prosa är naturskildringar förvisso inte ovanliga. Men då bör man fråga sig, vilken anledning det egentligen skulle ha funnits för den klassiska tidens greker att lägga in skildringar av naturscenerier i prosa: sådana hör inte hemma i historiografien, det är klart, inte heller i rättegångstalet eller det politiska talet, inte ens i det epideiktiska talet, inte heller i medicinsk eller annan naturvetenskaplig framställning, inte heller i filosofiska avhandlingar eller dialoger. Någon invänder nu att vi dock har en berömd naturskildring i dialogen, i början av Platons Faidros.⁴ Den har man också ägnat stort intresse. Den är också uppseendeväckande, men just därför att den finns i prosa, inte så mycket på grund av sin egen karaktär; forskare, som här funnit en »inspirerad bild», »det mest ekstatiska prosastället om attisk natur, om vår och sommar»,⁵ har tydligen förletts av en förutfattad mening att naturbilder är rariteter i grekisk litteratur till att bedöma stället inte alldeles korrekt. Rätt har däremot de, som här finner en med ironisk avsikt inplacerad topos, locus amoenus, som redan var fast utformad.⁶ Det är Sokrates som karakteriseras genom att han näs-

⁴ 229 A ff.

⁵ G. Rudberg, op. cit., s. 2.

⁶ Schönbeck, op. cit., s. 108.

tan parodierar en i poesien stående beskrivning av den sköna natur, för vilken det var honom främmande att svärma, väl i motsats till de flesta andra. Ironien är i varje fall tydlig, och den kan ensam förklara infogandet av locus amoenus-skildringen i prosadialogen.

Ty eftersom naturskildringen från början tillhörde poesien, och de litterära genrerna hölls isär av strikta gränser, fick den förbli i poesien. Undantag från den regeln har vi i litteraturen från romersk kejsartid. Men just den epoken var föga produktiv inom poesien; på poesiens bekostnad hade retoriken brett ut sig, och retoriken tog också hand om naturskildringen. Det är då att märka att naturskildringar, när de förekommer i den tidens prosa, är inlagda i texterna som klart avgränsade emblem, som retoriska ekfraser, såvida de inte förekommer helt fristående, såsom Aelianus berömda beskrivning av Tempedalen. De betraktas alltså som något för sig. Från och med hellenistisk tid gällde det att kunna åskådliggöra ting: Ett stycke landskap blir ett tema, egentligen poetiskt, vid vilket behandlingen litteratören kan visa sin färdighet. Achilleus Tatios har gjort det i sina detaljerade ekfraser av en trädgård och av havet i storm. Longos har gjort det i sina bilder av det parkliknande herdelandskapet under olika årstider. Den ekfras av en park, som tillskrivits Libanios, 300-talets retor framför andra, avslutas med orden: »detta är skönt att skåda, men ännu skönare att skildra».⁷ Det innebär säkert inte att man, som det sagts,⁸ vid den tiden avlägsnat sig från naturen, utan bara att naturen lämpar sig väl som objekt för den som vill göra en ekfras.

Vi kan alltså konstatera, att naturskildringar, åtminstone kortare sådana, inte alls är sällsynta i den grekiska litteraturen. Hur betraktade då grekerna naturen? Vilken känsla för naturen avspeglas i deras dikt? Frågan har många gånger ställts och i stort sett besvarats så: grekerna skulle ha haft en annan syn på naturen än vi, i det att vi skulle leva oss in i naturen eller besjälade den, men icke de, eller, om de nu tycks göra det, så har de gjort det först på ett framskridet utvecklingsstadium. En allmän åsikt är nämligen, att grekernas inställning till naturen, sådan som den speglas i texterna, har förändrats från epok till epok, genomgått en utveckling från ett objektivt iakttagande och noterande — så hos Homeros — till en inlevelse i och ett besjälande av naturen; hit skulle man nått egentligen först under hellenistisk tid.

Mot de resonemang som förts i dessa sammanhang kan invändningar resas. Begreppen är ganska oklara, och materialet har bedömts mera subjektivt än som synes vara nödvändigt. Vad menas exv. med »inlevelse i naturen» eller »besjälande av den» eller att stämning läggs in i naturen? Den ene finner att naturen besjälas, när skildraren låter den få mänskliga känslor,⁹ den andre menar, att det sker, när naturen tecknas på ett sådant sätt att den återspeglar en persons känslor,¹ den tredje åter anser, att naturen besjälas på

⁷ [Lib.] descr. 9 (Foerster VIII 486).

⁸ Bernert, op. cit., sp. 1848.

⁹ Exv. i Bernerts artikel.

¹ Exv. i A. Wifstrand, *Tider och stilar* (1944), s. 226 ff.

romantiskt vis, när den ses icke sub specie humanitatis utan som en från människan helt skild värld, levande sitt eget, hemliga liv.²

De värderingar av grekisk naturkänsla man gör i dessa sammanhang vilar i princip på en jämförelse mellan grekernas naturbeskrivning och vad man anser vara vår naturuppfattning. En sådan jämförelse kan vara berättigad som ett sätt att få fram viktiga karakteristika hos grekerna. Men endast förutsatt att man erinrar sig vad som menas med vår tid. Om denna får vara en utpräglad och avgränsad epok, och om man utgår från dess uppfattning såsom enhetlig och såsom den normala, blir det risk för att grekerna blir skevt bedömda. Och den risken har väl icke undgåts. Ty uppenbarligen är det romantikens grundsyn, som präglat både 18- och 1900-talets bedömningar av grekerna och naturen. Schillers uppsats *Ueber naive und sentimentalische Dichtung* kan nog påstås ha bestämt frågeställningen — och även svaren: Greken var naiv, dvs. han skildrade naturen, verkligheten, direkt; vår tids diktning är sentimentalisk, dvs. den skildrar naturen längtansfullt, symboliskt. I förgrovad och generaliserande form nyttjas denna uppdelning nästan automatiskt, förefaller det, av de icke så få filologer, som sett som sin uppgift att konstatera, vilket inte sällan blir detsamma som konstruera, väsensskillnader mellan den antika och den moderna människan.

När det sedan visat sig, att viss litteratur inte ter sig så naiv, då har man fastställt en klar utveckling, från det naiva till det sentimentaliska, från det primitivare till det förfinade. Man misstar sig väl inte alltför mycket, om man här ser en återverkan av en annan av 1800-talets stora idéer: evolutionstanken. Och kanske kombineras den med en mera sociologisk föreställning: den hellenistiska människan skulle som storstadsbo känt längtan efter den orörda naturen, det enkla herd livet; hon skulle i avseende till miljön varit den närmaste motsvarigheten till vår tids människa och sålunda också haft en naturkänsla, någorlunda lik vår egen.

Denna sista, spridda föreställning synes anförbar. Av de stora hellenistiska skalderna var ingen infödd storstadsbo, utom möjligen Apollonios från Rhodos. Vidare: Inlevelse i naturen är inte detsamma som svärmeri för enkelt lantliv. Och det är just sådant svärmeri som kan sägas utmärka den hellenistiska tiden mer än andra perioder i antiken. Endast helt godtyckligt kan man påstå, att exempelvis Sapfo skulle visa mindre känsla för naturen än Theokritos. Om Sapfo har det sagts, att »hennes andlösa inlevelse» i naturen är »icke endast någonting nytt, men någonting enastående i grekisk litteratur».³ Påståendets sanning kan diskuteras, men det återger dock den riktiga bedömningen, att Sapfo i varje fall inte är någon underlägsen i känsla för naturen.

Att lyriken, och då särskilt Sapfo, Alkman och Ibykos, representerar en hållning till naturen och en skildring av denna, som är av helt annat slag

² Exv. E. R. Dodds i sin kommentar (1944) till Eurip. *Bacch.* 862 ff.

³ E. Zilliacus, *Grekisk lyrik*, 3. uppl., s. 189.

än vad vi möter hos Homeros, är den allmänna uppfattningen. Här skulle vi alltså ha att notera en utvecklingsföreteelse. Och utveckling skulle vi ha att se redan vid en jämförelse mellan Iliaden och Odysseen: Iliaden ger naturbilder blott i liknelserna, Odysseen däremot integrerar dem i berättelsen.⁴ Men enklare än utvecklingstanken är väl här en annan förklaring till skillnaden: den, att handlingen i Iliaden inte motiverar integrerade naturskildringar; allt händer ju på en begränsad plats. Däremot motiverar handlingen i Odysseen integrerade naturskildringar. Och dessas omfång, antal eller utprägling skall väl heller inte överdrivas. Däremot synes mig just Iliadens många liknelser ur naturen förutsätta en öppen blick för denna, ja, även en känsla av förbundenhet med den. Vi må bara erinra oss Il. 8. 555 ff.: »Som när på himmelen stjärnorna högt kring den lysande månen / synas i klaraste glans, då luften är alldeles stilla, / tydligt då skönjes var höjd och var dal och vart klippornas utsprång, / under det eternas oändliga rymd sig öppnar på himlen; / icke en stjärna är skymd, och i hjärtat gläder sig berden.» Så får också det man hade levande erfarenhet av ur naturen tjäna att illustrera företeelser i människornas värld: »Likasom löven i skogen, så äro ock människosläkten; / löven de sällas av vinden på jord, men andra i stället / skjuter den återgrönskande skog, när våren är inne.» Många andra liknelser icke att förgäta.

Man har sagt, att hos Homeros är det bara yttre händelser som belyses med liknelser ur naturen, medan det i lyriken är inre rörelser som parallelliseras med naturföreteelser. Det stämmer nu inte helt. Det räcker att citera Il. 9. 4 ff.: »såsom när västan- och nordanstorm som från Thrakien blåsa / röra förenade upp det av fiskar vimlande havet, / kommande oförtänt, och häftigt den svartnande vågen / tornar sig upp och en massa av tång uppkastar på stranden, / sålunda bävade starkt i akajernas bröst deras hjärtan». Eller Il. 16: »Såsom när gungande svagt sig häver det väldiga havet, / förutanande storm som med vinande ilar skall komma, / tveksamt ännu om hit eller dit det skall böljorna rulla / ... så i den gamles själ det vägde emellan besluten.» Beläggen är inte många, men de synes mig bära långt.⁵

Även om vi tänker på ett ställe som Il. 14. 347 med markens plötsliga fägring vid Zeus och Heras bilägar, är vi väl benägna att svara ja på frågan om lyrikens naturskildring är mera stämningsskapande eller mera symbolisk än den homeriska epikens. Därmed är emellertid inte sagt, att naturkänslan är en annan. Det förhåller sig inte så, som man i Schillers efterföljd sagt, nämligen att Homeros naturskildring skulle vara sensuell och de senares sympatetisk.⁶ Och när både gängse handböcker⁷ och andra framställningar tycker sig hos Alkman eller Sapfo finna något unikt i grekisk litteratur, det, att skalden inte bara skildrar naturen utan lever sig in i den, ja, uppgår i den — då är det i alltför hög grad fråga om subjektivt tyckande. Det synes

⁴ Litteratur härom redovisas av Schönbeck, op. cit., s. 1, n. 2.

⁵ Jfr Bernert, op. cit., sp. 1822.

⁶ Biese, op. cit., s. 15.

⁷ Schmid-Stählin, Gesch. d. griech. Lit. I 1, s. 423 o. 462. Zilliacus, op. cit., s. 189.

nämligen, som det inte tillräckligt beaktats, att skillnaden mellan epikens och lyrikens naturbeskrivning är i högsta grad betingad av att olika genrer har olika teknik. Epiken har utförda liknelser, lyriken i regel korta eller inga alls; undantag är Sapphos berömda månskenslandskap,⁸ som är en utförlig liknelse i Homeros efterföljd.⁹ Det som ofta händer, när man går från epiken till lyriken, är att liknelsen ur naturen smälter samman med den primära utsagan. Som övergångsstadium kan vi betrakta Mimmermos frgm. 2 »Sådan som vårens blomrika tid låter bladen slå ut, när de växer snabbt i solens strålar, dem lika fröjdar vi oss ...» Eller Sappho 93 »Du är så ljuv, så ouppnåelig. Ett sötäpple måste jag likna dig vid, vilket som apeln skönaste prydnad glänsar rött på yttersta spetsen av en kvist. Glömde plockarna det? Nej, de kunde inte nå det.» I Alkaios frgm. 46 A är steget taget fullt ut: »Icke mer kan jag tyda hur vinden står, ty än därifrån vältrar sig vågorna fram, än därifrån, och mitt bland dem driver vi i vårt tjärade skepp, mödosamt kämpande mot stormens makt.» Här kunde Alkaios också sagt: »Såsom vågorna vältrar sig fram mot ett skepp» etc., »så vet jag inte att tyda läget». Bakgrunden är Il. 15. 381 ff. Det rör sig alltså om en liknelse som blivit självständig, eller som övergått till metafor. På liknande sätt förhåller det sig hos Pindaros, Isthm. 3-4, 35 ff.: »På en enda dag har en krigets bistra snöstorm rövat fyra män från den lyckliga härden. Men nu, efter månaders vintermörker, har jorden åter blomstrat upp i brokig prakt som med purpurrosor.»

Om skalden eller den diktade personen själv befinner sig omgiven av det beskrivna landskapet eller naturstycket, då får läsaren möjligen en känsla av att naturupplevelsen är en annan, än när skalden lägger in ett stycke natur för att åstadkomma en liknelse. Så behöver det dock inte vara. Om Hesiodos skildrar sig själv i den sommarliga naturen, njutande dess gåvor, då tänker han bara på sommaren; vi upplever hans känsla för det stycke natur, han utvalt åt sig, som stark, låt vara att den betingas av fysiskt välbehag. Å andra sidan: när Sappho efter epikens mönster låter skildringen av det daggiga, doftande månskenslandskapet vara en liknelse, synes hennes upplevelse av detta landskap icke ha varit mindre stark. Utan att ingå på Sapphos eventuella upplevelse av överensstämmelse mellan själsstämning och omgivande natur, är det bara att notera, att känslig naturupplevelse tycks föreligga redan i arkaisk tid och ingalunda vara något som möter först i sen klassisk eller hellenistisk diktning.

Att klassificera naturbilderna efter den känsla för naturen, man tycker sig finna hos skalden, förefaller vanskligt. Man kunde tänka sig följande kategorisering i stället, som mera tar fasta på diktarens teknik; att bedömningen också så blir i viss mån subjektiv, är ofrånkomligt. Alltså:

⁸ Sappho frgm. 96.

⁹ Jfr D. Page, *Sappho and Alcaeus* (1955), s. 92 ff.

Kat. 1. Bilder ur naturen används som illustrationer av mänskliga handlingar, egenskaper eller känslor. — Hit hör de homeriska liknelserna, passager hos Sapfo och åtskilliga stycken i tragediens körsånger.

Kat. 2. Den natur, som i dikten faktiskt omger den diktade eller den diktande personen och som ev. skildras som upplevd av den diktade personen, gestaltas så, att den överensstämmer med eller motiverar eller bildar kontrast till ifrågakarande persons känsla eller handlingens allmänna karaktär. — Hit hör exv. Hesiodos, Apollonios Rhodios, Theokritos VII, Longos.

Kat. 3. Naturen skildras för sig, som en målning, som ett sceneri, som den diktade personen eller diktaren betraktar och kommenterar, men som inte har något inre samband med dessa personers stämningsläge. — Hit hör Locus amoenus-topos, som återfinns från Odysseen till den sena kejsartidens ekfraser.

Någon fortgående utveckling från den ena till den andra typen kan jag inte finna.

Den hellenistiska tidens människa skulle, som sagt, enligt mångas förmenande ha nått fram till en någorlunda modern naturupplevelse; man pekar då främst på Theokritos. Det förefaller därvid, som om man, såsom man väl får säga att Erwin Rohde gjort, gärna identifierar naturkänsla med ett visst svärmeri för det enkla lantlivet.¹ Visst finns det hos en Theokritos liksom hos en Apollonios Rhodios eller i många av de hellenistiska epigrammen en ny kärlek till detaljer i bilderna av naturen. I ett epigram fr. 1. årh. f. Kr.² manas sålunda bina att söka honung på timjans skrynkliga blad, vallmons blomma, vinets soltorkade druva, violen och det fjuntäckta äpplet. Därtill kommer att uppmärksamheten mera kontinuerligt riktas på omgivande natur, som sålunda i högre grad integreras i den övriga framställningen; typexempel kan Theokritos VII, Thalysia, vara. Men det är tveklaktigt om dessa fakta skall betraktas som utslag av finare känsla för just naturen. Det är ju överhuvud så, att den tidens diktning mer än den tidigare, bortsett från Homeros, ägnade uppmärksamhet åt de åskådliggörande detaljerna i den tingliga omgivningen. Som exempel kan nämnas ett känt ställe i Apollonios Argonautika, där den från ett kärl med vatten reflekterade, skälvande ljusstrålen i ett mörkt rum beskrivs. Och vid sidan av Theokritos naturbilder står också bilderna ur storstadens liv och de detaljerade beskrivningarna av människors yttre. Betr. Kallimachos har det konstaterats, att om hans naturskildringar är svaga, så är hans bilder ur stadens liv desto mera levande.³ Men, förefaller det, av slentrian har man gärna talat om fin hellenistisk naturkänsla också i hans diktning.

Först den hellenistiska diktningen skulle ha tagit steget att tillskriva den döda naturen — såsom träd, klippor — mänskliga känslor. Men redan i den äldsta poesien möter uttryck som att jorden skrattar, vågorna jublar eller pratar, bergen sover. Om tragödemna låter sina personer förebrå klipporna deras brist på medkänsla, så innebär väl också detta ett förmänskligande av

¹ E. Rohde, *Der griechische Roman*, 3. ² H. Herter i art. Kallimachos i *Pauly-Wissowa-Kroll*, Suppl. 5, sp. 451.

³ *Anth. Pal.* IX 226.

naturen, som icke är av annan art än när den hellenistiske skalden låter naturen sörja över Dafnis död. F. ö. tycks redan Pindaros ha använt sig av det greppet. Och när i hellenistisk dikt naturen får liv av att den älskade rör sig genom landskapet — »överallt är det skönt i markerna där Milon går, men går han därifrån vissnar betet; överallt är vår och beten dit Nais kommer»⁴ — då kan vi se en överdrift, med paradoxen som bas, alltså en motsvarighet till Orfeusmytens gamla motiv med den döda naturen som röres till liv av sångarens toner. Eller kanske är det snarare en ombildning av en gammal topos: naturen prunkar genom en guds närvaro.

Ofta personifieras tingen i naturen som nymfer eller andra människolika men icke mänskliga väsen. Det är onödigt att nämna, att vi möter detta snart sagt överallt, både i den bildande konsten och i litteraturen, och under alla perioder. Havet blir Poseidon, åskan Zeus, ett träd en dryad. Ett sådant gudomliggörande av naturföreteelserna, som givetvis hänger samman med att man överför begrepp från den mänskliga sfären till naturen, har ibland angetts som orsak till att grekerna inte upplevt naturen som vi; genom att den omformats till ett galleri av mytologiska gestalter skulle en direkt upplevelse av den ha blockerats. Emellertid är det alldeles klart att det inte ligger till så. Texterna har ju mängder av omnämnanden eller beskrivningar av naturens ting och liv, där dessa inte alls mytologiserats utan beskrivits så som de direkt uppfattas. Det är bara när exv. den livgivande eller hotfulla kraften i en källa, en flod, fixeras med tanken, som mytologiseringen inträder. Och intet hindrar att en och samma människa i *en* situation betraktar ett träd som ett träd, men i ett annat ögonblick ser det som en varelse. Man kan för jämförelsens skull erinra sig att en gudabild betraktas som en bild, men också, under vissa villkor, som guden själv. Här rör det sig dock om ett då och då inträffande besjälade av naturen, men det är ett drag i naturupplevelsen, som är med från början, och som inte uppträder först efterhand.

Som antytts är det så, att landskapet och dess delar gärna ses och beskrives i det mänskliga livets kategorier. Det innebär förstås inte i princip någon känsla av jagets uppgående i naturen. Men det är överhuvud utmärkande för grekisk naturuppfattning, och därmed också naturbeskrivning, att sambandet med det mänskliga inte bryts och att svärmeri för naturen såsom något av människa obesudlat inte förekommer. Härvidlag utgör inte exv. Euripides något undantag. I början av Hippolytos ger titelpersonen visserligen en mycket skön bild av en orörd blomsteräng, besökt blott av vårens bin och vattnad med flodens dagg av Aidios; men det innebär inte en naturälskares svärmeri för den orörda naturen, så som en svensk lärd menat,⁵ det är fråga om ett tabubelagt stycke land, och det är Hippolytos trånga, ja, nästan misantropiska karaktär som skall belysas genom att han

⁴ [Theokr.] VIII 40 ff.

⁵ G. Rudberg, Euripides Naturgefühl, Symb. Osl. 12 (1933), s. 43 ff.

söker sig dit. Och Faidra hyser ingen »kärlek till livet på de soliga höjderna och de stilla skogarna» — för att nu citera samme lärde —, utan hon vill i sin kärlek till Hippolytos bege sig dit, varest han, jägaren, brukar vara.⁶

Sambandet natur-människa yttrar sig på flera sätt.

Det är framför allt naturen i det lilla formatet, som intresserat och skildrats, och allra helst ett stycke natur, som vi för vår del skulle tveka att kalla natur: locus amoenus, den ljuva lunden med skuggande träd, svalkande fläktar, porlande vatten, frodigt gräs, blommors doft och fåglars sång. Det är en tavla som målas genom seklerna.⁷ Tillfälligtvis kan den rusticeras, som hos Theokritos, men det sker då för att passa mimens form och innebär ingen förändring i princip. Detta lilla landskap, naturidyllen, är det, som var det för människan njutbara. Därför besjungs det. Naturen värderas alltefter vad den kan ge människan av behag omedelbart, sensuellt, eller nytta: i Odysseen blir den lummiga skogsdungen vid Kalypsos grotta den sköna trädgården och Alkinoos trädgård den nyttiga.

Det är viktigt att detta idylliska landskap i regel är befolkat av människor eller gudar och att det förekommer rörelse där. Också i detta ligger en bindning till människans sfär. Tekniskt sett, räddar inplacerandet av människor greken från tvånget att spinna ut en lång beskrivning: han kan övergå till att berätta, redogöra för en handling. Det klassiska exemplet på berättelse i stället för bild är skildringen av Achilleus sköld i Iliaden. Men i detta sammanhang är kanske Filostratos *Imagines* mera på sin plats som exempel; bland de tavlor han skildrar, finns många landskapsbilder; överallt i dem händer det något; så blir beskrivningen av dem till berättelse. Och om landskapet ej är befolkat, just som det skildras, så får det, som det rymmer, mänskliga drag; träden är förälskade i varandra, vinden spelar flöjt, äpplen faller till marken av kärlek.

Förtjusningen i den lilla idyllen, parken, kan kanske tolkas som brist på sinne för naturen. I så fall måste man säga, att det var just den hellenistiska människan, den som enligt gängse mening hade *mest* sinne för naturen, som visade särskilt stor brist på naturkänsla. Ty det vilda, det stora landskapet förekommer mindre i den hellenistiska poesien än i den äldre. Undantag finns, så en kort men plastiskt åskådlig skildring av storm på havet, som Theokritos lagt in i sin hellenistiska variant av hymn till Dioskurerna.

När det nu förekommer, att det stora, människotomma, vilda landskapet nämns, sker det visserligen utan beundran, och framför allt inte så att positiv reaktion avspeglas; beskrivningen är sakligt nykter, såsom i vinter- och ovädersbilder hos Homeros, eller också är den präglat av obehag inför det öde och det vilda, som hos Homeros och Aischylos. Undantag är Pamp-

⁶ Jfr W. S. Barretts kommentar till Eurip. Hipp. (1964), s. 171 ff.

⁷ Se E. R. Curtius, *Europäische Literatur*

u. lateinisches Mittelalter (1948), Kap. 10: Die Ideallandschaft, samt Schönbeck, op. cit.

repios från 400-talet e.Kr.: »I dag tonar en sång kring mig, icke flöjtens, icke lyrans ... utan den, som den levande blåsten från stormiga Thrakien, dansande över havets vinterliga vidder, sjunger för bränningen som morgonsång;» det är Homeros lyricerad, en poetisk ekfras, om man så vill. Den detaljerade stormskildringen hos Achilleus Tatios på 100-talet efter Kr. förtjänar nämnas: sceneriet är vilt och hemskt, och ger därigenom en behaglig känsla åt den, som ej befinner sig i det. Också sådan negativ reaktion inför naturen i uppror innebär naturkänsla, såvida man inte med romantikerna och deras efterföljare vill reservera detta ord till att gälla endast positiv uppskattning av naturen.

Även den stora och vilda naturen sätts i relation till människan. Det kan vara dit, som den tragiska gestalten vill fly undan sina lidanden eller dit han förvisas. Det är även påfallande, hur ofta bilder från den sortens natur innebär skildringar av extrema väderleksformer: snö och is, dimma, dammuppvirvlande storm över slätten, vältrande vågor. Allt sålunda företeelser, som kan vara av vital betydelse för den, som befinner sig ute i den i ordets verkliga mening fria naturen. Till den gruppen skildrade företeelser hör de som anger dygnets huvuddelar natt, morgon, middag och kväll. De kan anges med en eller två träffsäkert valda signifikativa detaljer. Aischylos: »natten med sin stjärnemantel skall dölja ljuset, och solen åter smälta gryningens frost».⁸ Theokritos: »middagstid, när ödlan sover på stenmuren och lärkan inte fladdrar omkring».⁹

Också havet betraktas ur nyttans eller farans synvinkel. Det skildras upprört i sin skrämmande kraft; känslan för det är då rent negativ, det må vara hos Homeros, Theokritos eller Achilleus Tatios; eller det skildras i sitt leende behag vid gott väder, och känslan är positiv. Så länge det är lugnt, är det nyttigt, alltså angenämt att beskåda. Belysande för den människo- och nytto-relaterade inställningen till naturen kan Libanios tal över Antiochia vara. När han lovprisar stadens fysis, dess natur, framhäver han jordens bördighet och klimatets förträfflighet. Även de kringliggande bergen är bördiga, och i den mån de inte är det, så är de likväl nyttiga: somliga ger sten åt stadens murar, andra ger virke och bränsle. Men icke ett ord om att bergen kunde vara sköna, en prydnad för landskapet eller en plats för vederkvickelse. Allt går ut på den materiella nyttan. Det vackra finns också, men det är den trädgårds- eller parkmässiga miljön: »Vi har det alldeles som de som vandrar sådana vägar, längs vilka skuggade källor och viloplatsen vederkvicker vandraren.» En stads läge vid havet kan väl tjusa somliga, »men de som tycker om att blicka ut över havets vågor mot förbiseglade skepp och höra kommandoropen, deras glädje av anblicken förbyts i än större ångest, när vågorna, uppdrivna av stormen, dränker skeppen i deras åsyn som nyss fann behag, och förvandlar sjömännens rop till jämmerskrin och fyller hela staden med tal om skeppsbrott». — Alltså: havsutsikt är önskvärd endast i den

⁸ Prometheus 24 f.

⁹ Theokritos VII.

mån den erbjuder det skådespel av sjöfart, mänsklig verksamhet, som förutsätter vackert väder. Detta är en topos: Havet njuter man från land och när det är lugnt. Libanios åsyftar naturligtvis inte att ge en naturskildring i sitt Antiochia-tal, men man får där en, förefaller det, rätt tydlig illustration av hur den antika människan såg på naturen. Det bestyrks av hans ekfras över våren, »som löser människorna ur vintern som ur ett fängelse». Här är aspekten världslandskapets sensuellt estetiska behag, som gör att »människorna tycks få nytt liv, när de drar ut på landet och njuter fåglarnas sånger och blommornas dofter; markerna är som behagligast av fårens stämmor och, som jag sade, av blommorna, — rosor, violer, liljor och alla andra, som det är ljuvt att skåda, ljuvt att plocka». Men också den rena nyttoaspekten får sitt: »Utsikten över havet är då angenäm, ty havet öppnar sig för sjöfararen. Och på land är vägarna jämna och torra för den resande köpmannen.»

Man såg naturen som en differentierad omgivning för människan, inte som en enhet, vilande i sig. Man höll sig i hög grad till locus amoenus och utestängde den vilda, ickebehagliga naturen. Det förefaller som om detta är en given inställning hos den människa, som inte på alla håll omges av trygghet och komfort, den människan må vara antik eller modern: hon längtar efter det för sinnet behagliga och efter stillhet, fruktbarhet, ordning. Den ringa förändringen under de tusen åren mellan Homeros och Libanios, som yttrar sig i att den arkaiske skalden med nyktrare objektivitet skildrar den stora, den öppna naturen, kanske kan antas bero på att den senare diktningen var en stadsbodiktning i långt högre grad, en diktning, vilkens bärare helt enkelt inte hade samma kontakt med den stora naturen.¹ Man skulle sålunda kunna vända på den vanliga uppfattningen och säga: den hellenistiska diktningen är mindre naturtillvänd än den tidigare epokens, och det just därför att den bars upp av stadskulturen.

När man anställer reflektioner över de antika grekernas naturskildringar och deras känsla för naturen och därvid använder en viss del av de i runt tal sista 200 årens litteratur som jämförelsematerial, då bör man också erinra sig skillnaden mellan å ena sidan den mediterrana naturen och å andra sidan den nordligare natur, som företrädesvis beskrivits i den senare litteraturen. Redan de skillnaderna kan föranleda en god del av de olikheter, man tycker sig se mellan grekerna och oss i dessa stycken.

Det skall inte förnekas att det finns beaktansvärda skillnader mellan antik och modern litteraturs behandling av naturen. Det är inte lätt att i den grekiska litteraturen finna exempel på den helt integrerade naturskildring som vi är vana vid från vår prosa, där blickriktningen växlar från den skildrade personen till den omgivande naturen och tillbaka, där läsaren genom denna person upplever naturen gång på gång och ur varierande synvinklar, icke i form av ett en gång, men inte mera, uppmålat sceneri. Uppen-

¹ Jfr Bernert sp. 1841 ang. den hellenistiska människan.

barligen föreligger här olika tekniker. Detta är intressantare än att den antike greken inte uppträdde som den skolade romantiske naturdyrkaren.

Det är inte grekerna som var egendomliga i sitt förhållande till naturen, i sin uppfattning av den, utan snarare de som brukar betecknas som »vi» eller »den moderna människan». Och alla de av oss som gärna instämmer i Heimito von Doderers ironiska suck² över att, sedan Naturen — ett begrepp med vagt estetiskt innehåll — nu en gång uppfunnits, man är så illa tvungen att värdera den positivt, såvida man inte vill riskera att bli betraktad som en dålig människa, alla dessa, som sålunda inte »har sinne för naturen», torde i här berörda avseenden stå ganska nära de antika grekerna.

² H. v. Doderer, *Die Strudlhofstiege* (dtv, 1966), s. 228.